

**ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ
АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ РИМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

**THE PROBLEMS OF THE ADMINISTRATIVE TERRITORIAL ORGANIZATIONS
OF THE ROMAN STATE PECULIARITIES' DEFINITIONS**

Цвєткова Ю.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії права та держави
юридичного факультету*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена висвітленню основних проблемних характеристик, які властиві адміністративно-територіальному устрою Римської держави в процесі її формування в часі та постійної зміни територіальних кордонів. Проаналізовано основні принципи, що вплинули на формування особливостей її адміністративно-територіальної структури та механізмів державного регулювання та, як наслідок своєї складності та неоднозначності, унеможливили створення уніфікованого підходу для визначення єдиних стандартів і дефініцій цих теоретико-правових категорій. Проблемним нюансом сучасних досліджень є те, що, по суті, здебільшого відбувається екстраполяція принципів державно-територіального управління центральних моделей на периферію або ж беруться за зразок взаємини Риму з його найбільш відомими та дослідженими федератами. Автор акцентує увагу на такі риси адміністративно-територіального устрою Римської держави, як динамічність територіального охоплення у вигляді постійного коливання ліній кордонів; індивідуальність управлінського та правоустановчого підходів із боку вищих і центральних римських державних структур до територіальних громад, поселень та їхніх органів; поєднаність полісної та класичної територіальної моделі організації суспільства та органів влади на всій території Римської держави; анклавність адміністративно-територіальних одиниць і суб'єктів римської федерації з погляду типізації їхнього управління; відсутність стабільності умов договорів приєднання племен і територій, які визначають правовий статус цих суб'єктів у складі Римської держави. Величезна складність цих ознак державно-територіальної організації Риму вимагає від дослідників історії його правового та державного розвитку застосування методологічних застережень під час аналізу територіального устрою та функціонування римських управлінських інституцій.

Ключові слова: адміністративно-територіальний устрій, Римська держава, федерати.

Article studies the main problematic features of the Roman state's administrative and territorial structure evolved during the constant border changes. The main principles of forming its administrative and territorial structure together with state bodies' regulatory framework are analyzed. The great complications and ambiguities of this institute have made impossible to form a single, unified approach in using common legal theoretical standards, categories and definitions towards it. The problematic nuance of the modern researches is that, essentially, they tend to extrapolate the central state territorial governing models to the periphery. The relations of Rome with the most known or examined foederati are usually taken as a generally applicable standard, but this approach twist and simplifies the real legal situation. The author of the article makes an accent on such features of the Roman state' administrative and territorial structure as: permanently moving borders lines; individuality of the governing and law-establishing approach from the high and central Roman governmental bodies to the territorial communities, settlements and its local governance; combining of the polis and classical territory models of the society organization and governing bodies all over the Roman state; enclave governing' type of the Roman federation subjects and the Roman administrative entities; non-stable terms and conditions of the communities and territories adhesion treaties, which established those subjects' legal status within the Roman state.

Significant complexity of the abovementioned features of the administrative and territorial structure of the Roman state requires being methodologically careful while studying the evolution of the Roman territorial organization and the functioning of its governing institutions.

Key words: administrative and territorial structure, Roman state, foederati.

Постановка проблеми. Римське право традиційно вважається доктринальною коліскою західної традиції права [1], ґрунтом для розвитку більшості правових інститутів сучасної романо-германської правової сім'ї, на максимальне зближення з якою взято курс у правотворчій еволюції України. Правові інститути римської державності, проте, також є не меншим інтелектуально-правовим досягненням тогочасних юристів та адміністраторів. Неймовірно складний адміністративно-територіальний устрій Римської держави вимагав від її правотворців і правовиконавців враховувати велику кількість чинників. Проте, як правило, сучасні наукові аналізи не враховують важливих часових, територіальних і правових тенденцій у формуванні рим-

ської системи загальнодержавного управління. По суті, здебільшого відбувається екстраполяція принципів державно-територіального управління центру на периферію або ж беруться за зразок взаємини Риму з його найбільш відомими та дослідженими федератами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах Р. Василенко [2], П. Віллемса [3], А. Воген [4], Н. Залеського [5], Ф. Нечая [6], І. Покровського [7] та інших учених із дослідження права, релігії та культури Риму та його федератів розглядаються принципи організації адміністративно-територіального устрою, моделі управління та взаємин центру й периферії. Однак як основні моделі державно-територіальної організації та управління пропонуються класичні,

описані в більшості джерел ідеалізовані механізми, які не враховують великої кількості принципів для створення повної картини визначень і характеристик особливостей адміністративно-територіального устрою Римської держави.

Метою статті є визначення основних проблемних особливостей організації державно-територіального устрою Римської держави. Врахування цих особливостей дослідниками римського права та держави, на нашу думку, має надати всебічності та додаткової ґрунтовності зазначеним дослідженням, збагатити усвідомлення римської державно-правової спадщини та уникнути можливих неточностей, зумовлених екстраполяцією державно-правових механізмів та інститутів на наймовірно складний та комплексний загальний правовий простір Римської держави.

Виклад основного матеріалу. Основними проблемами та науковими викликами, що заважають остаточно визначитися із цими правовими питаннями, є низка особливостей розвитку Римської держави у часово-просторовому континуумі, які ми спробуємо окреслити.

Першим важливим чинником, що впливав на формування територіальної структури Стародавнього Риму, є динамічність територіального охоплення. Протягом усього свого існування Рим залишався досить милітаризованою державою, що призводило до постійних територіальних коливань за принципом «два кроки вперед – один назад». Ця тенденція мала місце як у періоді зростання держави, тобто від VI ст. до н.е. до III ст. н.е. [7, с. 394–432], так і під час зворотного процесу з III по V ст. – для Західної Римської імперії [7, с. 433–443] та з III по VI ст. – для Східної, з її подальшою трансформацією у Візантійську імперію та продовженням зазначеної тенденції на «згортання» контрольованих і приналежних територій уже для останньої [8]. Наприклад, територія Цизальпійської Галлії приєднувалася до Риму тричі, Британія була завойована двічі, грецькі поліси (особливо Лікійські) «відпадали» від Риму за кожного значного заворушення – як внутрішнього, так і зовнішнього. Усе це не могло не призвести до постійної зміни кордонів і підконтрольних територій. По суті, під час характеристики та наукового аналізу правового статусу римської території науковець повинен постійно визначати ледь не кожне десятиліття, яке він досліджує, що значно ускладнює не тільки саму будь-яку наукову роботу, але й робить дискусійними багато задекларованих висновків із неї.

Динамічність територіального охоплення в умовах Римської держави стосувалася не тільки формального пересування кордону на інші землі, але й постійної трансформації внутрішніх адміністративно-територіальних одиниць, яка відбувалася для оптимізації контролю над ними та ефективності управління. Це могло суттєво впливати на правовий статус як самої території, організації влади на її теренах, так і на правовий статус і життя населення. Протягом свого існування Римська держава пережила цілу низку подібних внутрішніх адміністративно-територіальних реформ і статусно-правових реформ, із яких найвідомішими та радикальними були тільки реформи Каракалли, Діоклетіана, Костянтина, Феодосія [9].

Наступним важливим для дослідження адміністративно-територіального устрою Римської держави елементом є індивідуальність управлінського та правоустановчого підходу, який римляни застосовували до кожної приєднаної території. Статус території під час її включення до складу Римської держави визначався цілою низкою різноманітних об'єктивних і суб'єктивних факторів, що стосувалися самої території (її місцезнаходження, корисності для Риму, стратегічного фактора тощо), еволюційного рівня розвитку її народу (належності до культурної групи, правового та державного рівня, численності та густини населення, миролюбності, організації економічної сфери та іншого), причин включення території до складу Риму (завоювання Римом, добровільного паритетного альянсу, торговельних зносин, прохання до Риму по допомогу або покровительству, приєднання після конфлікту) та внутрішньої політичної, економічної й військової ситуації в самому Римі. Такий індивідуальний підхід призводив до територіально-правової внутрішньої строкатості. Наприклад, за часів Галльської війни Юлія Цезаря частина галльських племен були договірними союзниками з наймовірно широкими правами внутрішньої організації влади та правового регулювання, а частина – управлялися як провінції [10], аналогічно у Фракії тільки беси та фракійці управлялися як провінції, а з усіма іншими племенами були укладені договори [11]. Саме індивідуальність підходу щодо приєднання території впливала на умови договорів, які римляни укладали з місцевими приєднаними народами, а як наслідок – на подальший статус і положення цієї території у складі Римської держави [14]. Полібій зазначає, що під час прийняття до складу Риму міст Іллірії надісланий туди консул зустрічався із представниками кожного міста окремо, вів переговори та укладав із кожним полісом договір на умовах, що формувалися в процесі індивідуалізованих двосторонніх переговорів [12, III 18]. За наявності декількох типових договорів, згаданих у римських правових джерелах, у кожному конкретному випадку один із цих типів міг лише братися за зразок і доповнюватися чи трансформуватися під потреби конкретного суб'єкта. Наприклад, у договорі з Іродом Великим прописувався особливий статус Іерусалимського Храму, а в договорі з Родосом – привілеї морської торгівлі. Сторона, що укладає договір із Римом, могла дискутувати не тільки щодо умов договору, але й щодо його типу, як це робили етоляни після війни з Філіпом, які обирали між договором союзників – *foedus socii* – та повним адміністративним підпорядкуванням [12, XIX 3-4].

Цікавою рисою адміністративно-територіального устрою Римської держави є унікальність для стародавнього світу скомбінованість полісної та класично-територіальної моделі. Практично половину свого періоду державного розвитку Рим існував як поліс – громади-держави з елементами демократичного республіканського управління в його античному розумінні. Сама організація державної влади, структурування суспільства та правові інститути Риму були створені та розвинені з урахуванням потреб та усвідомлень саме такого державно-правового феномена. Під час подальших

приєднань територій і народів Рим стикався як з аналогічною полісною моделлю, як це було у міст Етрурії, Іллірії та Греції, так і з класичною територіальною моделлю організації державності. В останньому випадку йшлося не про самоврядний осередок полісу з невеликою хоррою, що оточувала його, а про велику територію розселення однокультурного народу із системою центрального управління та місцевого самоврядування, столицею та підпорядкованими їй обласними центрами, ланцюговою взаємопов'язаною економікою, спільними культурними, правовими та правосвідомісними явищами та менталітетом, як, наприклад, у Єгипті, Сирії чи Македонії. Включення до територіального складу Риму обох видів державно-територіальних управлінських суспільно-організаційних моделей створювало неймовірну навіть для Стародавнього світу адміністративно-правову строкатість, яка унеможливила напрацювання єдиної системи чи підходу як до управління зазначеними територіями, так і до контролю над ними. Причому особливу складність у цьому аспекті зумовлювали анклавні моделі, коли всередині класичних державно-територіальних утворень з'являлися самоврядні поліси, а то й взагалі колонії класичного римського права, що було досить популярним для півночі Апеннінського півострова, території Галлії, Іберії чи областей Рейну. Існування обох територіальних форм організації влади примушувало римлян у питаннях державно-правової організації формувати психологічну толерантність і мобільність та бути готовими до компромісних рішень задля досягнення як високих державницьких цілей, так і простого співіснування із приєднаними народами.

Ще одним чинником, що ускладнює дослідження адміністративно-територіальної моделі Римської держави, є інститут перегляду окремих умов чи цілих текстів договорів, за якими приєднувалися державні або племінні утворення. Довготривале включення до свого складу різнокультурних народів без активних спроб їхньої асиміляції, фактори зовнішньої та внутрішньої політики поруч з обставинами приєднання тієї чи іншої території спричиняли відцентрові тенденції, які могли проявлятися у радикальних діях, як-от повстання за незалежність (Іудея) або перехід на бік ворогів Риму (галль-

ські та кельтські племена) [14], чи у більш м'яких формах опору та непокори вимогам центральної римської адміністрації (прикладом цього можуть бути два «відпадання» Тускули чи повстання Арлю) [13]. Наслідком таких акцій ставав перегляд умов договорів як на користь Риму, так і на користь федератів залежно від успішності зазначених дій та обставин внутрішньої та зовнішньої політики. Крім революційних випадків перегляду договорних умов, траплялися й еволюційні – коли через тривалий час перебування у складі Римської держави територія могла втратити свій особливий статус через асиміляцію або звичаєвість, як це стало із Альба-Лонгою. Однак у будь-якому разі дослідник територіального устрою Риму мусить враховувати, що комплекс свобод, прав та обов'язків населення та спосіб організації місцевого управління певної територіальної одиниці можуть сильно коливатися протягом короткого часу.

Висновки. Незважаючи на те, що римська державність виступає традиційним предметом історико-правових досліджень протягом усього існування історико-правової науки, величезна складність державно-територіальної організації Риму вимагає застосування методологічних застережень під час аналізу територіального устрою та функціонування римських управлінських інституцій.

Найбільшими проблемами тут виступають такі риси адміністративно-територіального устрою Римської держави, як:

- динамічність територіального охоплення у вигляді постійного коливання ліній кордонів;
- індивідуальність управлінського та правостановчого підходів із боку вищих і центральних римських державних структур до територіальних громад, поселень та їхніх органів;
- скомбінованість полісної та класичної територіальних моделей організації суспільства та органів влади на всій території Римської держави;
- анклавність адміністративно-територіальних одиниць і суб'єктів римської федерації з погляду типізації їхнього управління;
- відсутність стабільності умов договорів приєднання племен і територій, які визначають правовий статус цих суб'єктів у складі Римської держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Москва, 1998. С. 124–146.
2. Василенко Р.П. Этрурия и Рим. Влияние в области религиозных представлений и культура : автореферат. Москва, 1988. 16 с.
3. Виллемс П. Римское государственное право. Киев, 1888. Вып. 1. 434 с.
4. Вогэн А.К. Этруски. Москва, 1998. 235 с. С. 113.
5. Залесский Н.Н. Этруски в Италии в VII – V в. до н.э. : автореферат. Ленинград, 1962. 34 с. С. 10–13.
6. Нечай Ф.М. Рим и италики. Минск, 1963. 194 с. С. 9.
7. Покровский И.А. Лекции по истории римского права. *Римське право в університеті Св. Володимира*. Кн. 1. Киев, 2010. С. 289–475.
8. Успенский Ф.И. История Византийской империи. Т. 1. Москва, 2001. С. 7–46.
9. Ранович А.Б. Эдикт Каракаллы о даровании римского гражданства населению империи. *Вестник древней истории*. 1946. № 2 (16). С. 66–80.
10. Светоний, Гай Транквилл. Жизнь двенадцати Цезарей. Москва, 2015. 480 с. Юлий 25.
11. Светоний, Гай Транквилл. Жизнь двенадцати Цезарей. Москва, 2015. 480 с. Октавий 3.
12. Полибий. Всеобщая история в сорока книгах / пер. с греческ. Ф.Г. Мищенко, с его предисловием, примечаниями, указателем, картами. Москва : 1890–1899.
13. Коньков Д.С. Существовало ли Тулузское королевство в 418–450: проблема статуса вестготов в Аквитании. *Вестник Томского государственного университета. История*. 2013. № 1 (21). С. 171–177.
14. Шмелева Л.М. Foedus Cassianum и положение Римской республики в Италии в начале V в. до н.э. *Ученые записки Казанского университета*. Т. 157. Кн. 3. С. 131–140.